

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Соціально-психологічного факультету
Кафедра соціальної та практичної психології

Особливості задоволеності шлюбом залежно від гендерно-рольової диференціації у подружжі

Бакалаврська робота
з психології
студентки 43 групи
соціально-психологічного
факультету
спеціальності “Практична
психологія”
Велікдус Ольги Михайлівни

Науковий керівник:
академік АПН, доктор психологічних
наук, професор кафедри соціальної
та практичної психології
Валентин Олексійович Моляко;

асистент кафедри соціальної та
практичної психології
**Валентин Володимирович
Ковальов**

Житомир 2009

Зміст

Вступ.....	3
Розділ I. Теоретичний аналіз досліджень сім'ї та понять «задоволеність шлюбом» та «гендерно-рольова диференціація»	
1.1. Сім'я та шлюб в історико-етнографічному контексті. Функції сім'ї та класифікація.....	8
1.2. Суб'єктивні та об'єктивні показники якості шлюбу. Задоволеність шлюбом.....	17
1.3. Сімейно-рольові очікування та гендерно-рольова диференціація сім'ї.....	22
Розділ II. Методи та методика дослідження	
2.1. Методи діагностики подружніх взаємин.....	31
2.2. Методика та організація дослідження.....	33
Розділ III. Дослідження задоволеності шлюбом залежно від гендерно-рольової диференціації	
3.1. Дослідження особливостей задоволеності шлюбом.....	36
3.2. Дослідження задоволеності шлюбом залежно від установок і ролей в сім'ї.....	40
Висновки.....	43
Список використаних джерел.....	45

Вступ

Актуальність дослідження. В останні десятиліття дослідження сім'ї зайняли значне місце в науках про людину й суспільство – соціології, філософії, демографії, психології тощо. У важному науковому аналізі були піддані найрізноманітніші питання: розподіл подружніх ролей у сім'ї, особливості сприйняття подружжям один одного, взаємини дітей і батьків і т.д.

Однією з найбільш популярних та обговорюваних тем є пошук факторів, що впливають на задоволеність подружжя своїм шлюбом. Численні дані, отримані при дослідженні цієї теми, послужили основою для створення американськими авторами Р.Левісом і Гр.Спанієром досить досконалої описової моделі якості шлюбу, що дозволяє висвітлити зв'язок із задоволеністю шлюбом будь-якої характеристики подружжя, їхніх взаємин й особливостей соціально-економічного існування сім'ї. Але існує ряд обставин, що ставлять під сумнів даний підхід щодо дослідження сім'ї.

По-перше, не всі характеристики сім'ї мають однакове відображення в різних сім'ях. Так, існують: а) параметри, зміна яких відображається на задоволеності шлюбом досить однозначно (наприклад, труднощі спілкування позначаються завжди негативно); б) параметри (наприклад, вплив інших людей), що залежать від типу сім'ї, установок і міжособистісних взаємин подружжя (Альошина Ю.Є., Залюбовська Є.В., 1987).

По-друге, сім'я не є незмінним, сталим утворенням, за час існування в ній відбуваються закономірні й часто глобальні зміни, що охоплюють практично всі сторони її буття. Ці зміни пов'язані, насамперед, з реалізацією сім'єю функції народження й виховання дітей. Дослідження, присвячені проблемі сімейного циклу, призвели до висновку про те, що результат впливу на сім'ю багатьох факторів залежить від того, на якій стадії циклу перебуває сім'я в цей момент (Альошина Ю.Є., 1999). Із цього погляду, зв'язки, описані

в схемі Р.Левіса й Гр.Спанієра, що мають абсолютний, незалежний від часу характер, повинні бути переглянуті.

Крім цього, сім'я як мінімум складається з двох осіб – чоловіка і дружини. Схема Р.Левіса й Гр.Спанієра має на увазі, що зміна будь-якої характеристики однаково впливає на задоволеність шлюбом подружжя.

Ю.Є.Альошина та І.Ю.Борисов [1] займались дослідженням такого поняття, як «статеврольова диференціація», що є комплексним показником, який враховує як реальний розподіл ролей у сім'ї, так і ставлення до нього кожного з подружжя. Н.Н.Обозов та А.Н.Обозова [23] змістом сімейно-рольової сфери подружніх відносин вважають співробітництво шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій. Дослідження С.І.Голода, Г.Лора, Р.Найберта, Н.Н.Обозова, К.Штарке виявили, що благополуччя сім'ї на різних вікових етапах обумовлене не лише психологічною сумісністю, але й сексуальною відповідністю партнерів. Н.Н.Обозов зауважує, що шлюб – це, перш за все, психологічний союз двох духовно близьких людей, з однаковими ідеалами, ціннісними орієнтаціями, людей з достатнім рівнем сексуальної сумісності та спільними поглядами на спільне подружнє життя. С.В.Ковальов [16], вивчаючи подружні взаємини у молодих сім'ях, як одну з головних причини подружніх конфліктів, виокремив невідповідність реальних та ідеальних уявлень про свого партнера.

Трансформація національного життя в умовах глобалізації, виникнення нових стратегій світового регулювання соціо-статевих стосунків у суспільних науках зумовили потребу запровадити поняття гендеру, що відділяє поняття соціальної статі на відміну від біологічної. Його стали застосовувати при визначенні перетворень у всіх сферах життя під впливом жінок і чоловіків, залежно від розвитку та змін прав, свобод, обов'язків, відповідальності чоловіка й жінки та можливостей їх реалізувати. Термін "гендер" почали застосовувати для опису всіх перетворень у

суспільстві та державі, оскільки саме на них якраз впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини[26]. Гендер став необхідним конструктом реальних практичних перетворень у суспільних відносинах, складовим базовим компонентом яких є статус жінки та чоловіка. Все більшого розголосу, поширення як у науковому вжитку, так і в політико-правовому аналізі проблем рівності статей набуває поняття гендеру і в Україні [26].

Проблеми зміни гендерних ролей та цінностей подружжя, самореалізації особистості в шлюбі набули нового бачення в умовах сучасного розвитку суспільства. Гендерна проблематика знайшла своє відображення у дослідженнях С.Бем, О.В.Бойко, Ш.Берна, Д.Бразерса, Є.П.Ільїна та інших.

Натомість, задоволеність шлюбом, залежно від гендерно-рольової диференціації у подружжі, як окрема цілісна проблема не була предметом дослідження у психології, що і обумовило вибір теми бакалаврської роботи:

«Особливості задоволеності шлюбом залежно від гендерно-рольової диференціації у подружжі»

Об’єкт дослідження – задоволеність подружжя шлюбом.

Предмет дослідження – особливості задоволеності шлюбом залежно від гендерно-рольової диференціації подружжя.

Мета дослідження – дослідити особливості задоволеності шлюбом, рольові очікування та домагання у шлюбі, розподіл ролей між чоловіком та дружиною при виконанні сімейних функцій подружжя.

Гіпотеза дослідження – модальність задоволеності шлюбом залежить від сталості гендерно-рольової диференціації подружжя.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблематики досліджень аспектів задоволеності шлюбом.

2. Здійснити теоретичний аналіз поняття «задоволеність шлюбом».
3. Здійснити теоретичний аналіз понять «гендер» та «гендерно-рольова диференціація» в контексті вивчення внутрішньосімейних стосунків.
4. Розробити план експерименту та підібрати чи, за необхідності, розробити відповідне методичне забезпечення.
5. Дослідити рівень сталості (жорсткості) гендерно-рольової диференціації подружніх пар, що входять до вибірки.
6. Дослідити особливості задоволеності шлюбом подружніх пар, що входять до вибірки.
7. Провести кількісний та якісний аналіз отриманих даних.
8. Зробити висновки за результатами дослідження.

Методологічною основою дослідження стало дослідження Ю.Є.Альошиної та І.Ю.Борисова, що займались вивченням явища, яке вони назвали «статеврольовою диференціацією».

Методи дослідження: дослідження особливостей задоволеності шлюбом проводилося за допомогою опитувальника «Задоволеність шлюбом» (В.В.Столін, Т.Л.Романова, Г.П.Бутенко) та опитувальника «Установки і ролі в сім'ї» (за Альошиною).

Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалися репрезентативністю вибірки (20 подружніх пар), застосуванням методів, релевантних меті і завданням дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу, використанням методів математичної статистики, зокрема, коефіцієнта рангової кореляції Спірмена.

Практичне значення: отримані в результаті бакалаврської роботи дані про особливості задоволеності шлюбом, розподіл ролей в подружжі можуть бути корисні при роботі з сім'єю на різних етапах психологічної допомоги та особливо в консультативно-терапевтичній

практиці, оскільки зазначені результати дають певну уяву про оптимальні моделі взаємодії подружжя.

Розділ I. Теоретичний аналіз досліджень сім'ї та понять «задоволеність шлюбом» та «гендерно-рольова диференціація»

1.1. Сім'я та шлюб в історико-етнографічному контексті. Функції сім'ї та класифікація

Шлюб і сім'я – взаємозалежні соціальні інститути, що регулюють відносини між чоловіками й жінками та їх ставлення до потомства. Шлюб – суспільно визнаний союз, як правило, між особами різної статі, що реалізує потребу людей у продовженні роду; сім'я – суспільна комірка, заснована на такому союзі й обслуговує його економічно. Точна дефініція шлюбу і сім'ї ускладнена високою історичною мінливістю цих інституцій і існуванням їх найрізноманітніших форм [22].

Сім'я – це одна з найважливіших форм організації життя людей, яка має фундаментальне значення як для індивіда, особистості, так і для суспільства. Сім'я – це така спільність людей, яка спирається на шлюбний союз, на родинні зв'язки, на різноманітні відносини між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, між самими дітьми, між іншими членами сім'ї, які спільно проживають. Арістотель писав, що необхідність спонукає з'єднуватись попарно тих, хто не може існувати один без одного, – жінку і чоловіка, з метою продовження роду; це з'єднання зумовлюється не свідомим рішенням, а залежить від природного прагнення залишити після себе іншу подібну собі істоту, притаманного й іншим живим істотам. Широко відоме визначення Ф.Енгельсом сім'ї як економічної одиниці чи найменшої складової суспільства. Спільність господарства, економічна єдність справді є важливою складовою сім'ї. Але спільні інтереси не вичерпують усього багатства сімейних зв'язків і, наважимося стверджувати, в сучасних умовах у розвинутих країнах, коли чоловік і жінка досягають високого рівня незалежності, спільні економічні сімейні

зв'язки перестають бути провідною стороною життя сім'ї, інакше не було б так багато розлучень.

Потреба в сім'ї – сутнісна людська потреба. Більшість населення у світі живе сімейно. Така людська спільнота як сім'я, побудована на кровнородинному зв'язку, виникає раніше, ніж нації чи держави.

У своїй еволюції сім'я пройшла шлях від розширеного типу сім'ї, що складалася із представників кількох поколінь, до сучасної нуклеарної (ядерної), що включає подружжя і дітей.

Про початкові, реконструйовані за даними етнографії, археології й суміжних наук форми шлюбу й сім'ї в сучасній науці існують різні гіпотези, котрі можуть бути зведені до двох основних груп. Відповідно до однієї з них, у найдавнішому, ще не цілком сформованому суспільстві мали місце неупорядковані взаємини чоловіків і жінок, і, отже, поняття «шлюб і сім'я» були відсутні. Першою формою шлюбу, очевидно, був груповий шлюб, що виник зі становленням *Homo sapiens* й появою дуальної організації взаємоподружніх родів [22].

Груповий шлюб відомий переважно за пережитками й одержав у науці різноманітні трактування: від фактичних шлюбних відносин чоловіків і жінок різних родів до права-обов'язку родів постачати один одному статевих партнерів.

Важливо зазначити, що дослідження історичних форм розвитку сім'ї – це дуже складне питання. Якихось безпосередніх даних про форми сім'ї у прадавні часи немає. Сучасні концепції – лише здогади, спроби реконструювати первіснообщинне суспільство на підставі досліджень форм організації життя племен, що перебувають на рівні розвитку родового суспільства. Певна частина науковців вважають, що вже з самого початку існування виду *Homo sapiens* сім'я була парною.

Рід спочатку вівся по материнській лінії, а пізніше, з розвитком знарядь праці, технології, виробництва, з розподілом праці між чоловіками

і жінками, виникненням приватної власності, появою такої функції сім'ї, як накопичення певних благ, багатства і передача його спадкоємцям, виникає рід по батьківській лінії.

Пізніше, з появою надлишкового продукту й виділенням серед громади споживчих осередків, виникли парні шлюби й сім'ї.

Згідно іншій групі гіпотез, людство з епохи становлення суспільства знало парні сім'ї, з яких склалися громади, або прийшло до них з виникненням людини сучасного виду; груповий шлюб, не будучи поширеним, лише доповнював парний шлюб.

Існуючі в епоху розквіту первіснообщинного ладу парні шлюби й сім'ї відображали початки первісної рівності (егалітаризму), у тому числі і рівноправності статей. Чоловік і дружина однаково брали участь у суспільній діяльності, виробництві, їхнє майно було роздільним, загальносімейна власність була відсутня, діти перебували на загальному утриманні. Звідси – соціально-економічна рівність подружжя. Шлюб був неміцний і легко розривний. Індивідуальний шлюб ще ототожнювався із залишками групового, що й дало поширення явищу «полігінія» (форма шлюбу, що дозволяє чоловікові мати кількох дружин), рідше – «поліандрія» (рідкісна форма групового шлюбу, за якої в жінки кілька чоловіків, як правило, братів): парність шлюбу, таким чином, була відносною, і в сучасній науці для парних шлюбів і сімей запропоноване більш точне найменування – «первісноегалітарні» [28].

В епоху розпаду первіснообщинного ладу парцелізація первісної економіки й зародження приватної власності потребували зміцнення сім'ї як господарської і власницької комірки. Одночасно зросла роль чоловічої праці в провідних сферах господарства, що привело до монополізації чоловіком власності на засоби виробництва. Виникла тенденція до перетворення нестійких парних (первісноегалітарних) шлюбів і сімей у таку форму шлюбно-сімейної організації, при якій дружина й діти були б

міцно прив'язані до чоловіка й батька, як такі, що перебувають на його утриманні, тобто залежні члени родини. Це перетворення могло безпосередньо призвести до виникнення малої сім'ї, але через господарську слабкість окремих сімей воно звичайно проходило через проміжну стадію великої, або патріархальної, родини або сімейної громади. Така родина поєднувала декілька сімей, голови яких були близькими родичами, і могла включати також невільних, у тому числі домашніх рабів. В умовах панування натурального господарства більша сім'я часто зберігалася й у докапіталістичних класових суспільствах, хоча майже ніколи не була єдиною формою сім'ї, тому що поперемінно зменшувалась й розросталася. Багато соціальних інституцій, що з'явилися на цій стадії патріархату, також зберігалися в деяких народів у докапіталістичних класових суспільствах. У той же час на перехідній стадії ще утримувалися залишки первісноегалітарних порядків, наприклад, колективна власність членів великої сім'ї й високе положення в ній старшої жінки.

З виникненням класового суспільства повсюдно поширилися міцне об'єднання подружжя в так звану малу, або моногамну, сім'ю й відповідну моногамну форму шлюбу.

Отже, за визначенням соціологів, шлюб – це форма стосунків між чоловіком і дружиною, що історично змінюється і через яку суспільство упорядковує і санкціонує їх статеве життя, а також вбачає їх подружні та батьківські права і обов'язки [15]. Коли ж хочуть підкреслити не інституціональний характер зв'язку, теж властивий шлюбу і відображений у первісному значенні цього слова, вживають термін «супружество» (рос.) (перекладений нами як «по дружність»), який означає особистісну взаємодію чоловіка і дружини, що регулюється моральними принципами та властивими їй цінностями і передбачає рівноправність і симетричність моральних обов'язків і привілеїв подружжя.

Сім'я має більш складну систему стосунків, об'єднуючи не тільки подружжя, але й їх дітей, а також інших родичів чи юридично прирівняних до них людей. Отже, сім'ю визначають як найважливішу форму організації особистого побуту, засновану на подружньому союзі (шлюбі) та родинних зв'язках, тобто стосунках між чоловіком та дружиною, батьком і дітьми, братами і сестрами та іншими родичами, які живуть разом і ведуть спільне господарство. Ще сім'ю визначають як малу соціальну групу суспільства, що виконує ряд серйозних функцій, важливих як для членів сім'ї, так і для суспільства в цілому. В сучасних джерелах найчастіше називають такі функції [15;24]:

- *господарсько-побутова (економічна)*, що полягає в забезпеченні матеріальних потреб членів сім'ї (в їжі, притулку тощо), веденні господарства, наявності власного бюджету, в забезпеченні відновлення втрачених у праці фізичних сил; економічне підтримання неповнолітніх і непрацездатних членів суспільства;

- *репродуктивна* - відтворення життя, тобто народження дітей, продовження людського роду, задоволення потреби в дітях;

- *сексуально-еротична*, що полягає у задоволенні сексуально-еротичних потреб подружжя, сім'я виконує при цьому регулювання сексуально-еротичної поведінки її членів, забезпечуючи біологічне відтворення суспільства;

- *виховна функція сім'ї* полягає у тому, що задовольняються індивідуальні потреби у батьківстві та материнстві, у контактах з дітьми та їх вихованні. Через виконання виховної функції сім'я забезпечує соціалізацію підростаючого покоління, підготовку нових членів суспільства;

- *емоційна функція сім'ї* полягає у задоволенні потреб членів сім'ї у симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті;

- *комунікативна, або функція культурного (духовного) спілкування*, що полягає у посередництві сім'ї в контактах її членів з соціумом та навколишнім природним середовищем, а також у задоволенні потреб членів сім'ї у спільному відпочинку та взаємному спілкуванні; відіграє значну роль у духовному розвитку членів сім'ї.

Дослідники виділяють різні варіанти складу (чи структури) сучасної сім'ї. Найчастіше говорять про такі *типи сімей* [5; 15; 24]:

1. За кількістю поколінь представлених у сім'ї:

- *нуклеарна сім'я*, що складається із чоловіка, дружини та їх дітей;
- *розширена (поповнена) сім'я* - збільшений за своїм складом союз: подружжя та їх діти, батьки інших поколінь, наприклад, бабусі, дідусі, що живуть усі разом і складають структуру сім'ї;
- *змішана (перебудована) сім'я*, яка утворилася внаслідок шлюбу розведених людей. Така сім'я включає нерідних батьків і нерідних дітей, оскільки діти від попередніх шлюбів вливаються в нову сім'ю;

2. За кількістю батьків:

- *неповна сім'я*, що складається із дітей та когось одного з батьків, інший - відсутній через смерть, розлучення, залишення сім'ї або тому, що шлюб ніколи не був узятий;
- *повна сім'я* – є в наявності обоє батьків і діти;

3. За кількістю дітей:

- *бездітна сім'я* – сім'я, де протягом тривалого часу спільного життя (десять і більше років) у подружжя не народилася дитина;
- *однодітна сім'я* – сім'я, що має одну дитину;
- *малодітна сім'я* – такою є сім'я, що складається з двох дітей. Це найпоширеніший тип сім'ї;
- *багатодітна сім'я* – сім'я, в якій троє і більше дітей;

4. За стилем взаємодії і спілкування:

- *авторитарна сім'я* – характеризується суворим підкоренням дітей батькам, дружини чоловікові або навпаки;
- *демократична сім'я* – взаємна повага членів родини, однакова участь кожного у справах сімейного життя, спільне розв'язання проблем;
- *ліберальна сім'я* – дружні, панібратські стосунки батьків і дітей, що приводить до втрати дистанції між дорослими і дітьми;
- *ситуативна сім'я* – у таких сім'ях її члени поведуться по-різному: вони можуть бути і лояльні, і агресивні, і замкнені в собі. Але можуть швидко орієнтуватися в життєвих ситуаціях;

5. За способом планування сімейного життя:

- *зріла сім'я* – така сім'я здатна до продуктивного й погодженого планування свого життя, і якщо в цьому плані щось порушується, вона може спокійно прийняти і оцінити ці зміни;
- *проблемна сім'я* – батьки закликають дітей не ображати, не засмучувати один одного, а самі фізично карають їх за будь-яку провину;

6. За відповідністю шлюбно-сімейних стосунків суспільним нормам:

- *патріархальна сім'я* – традиційна сім'я, стосунки в якій орієнтовані на взірці, що домінували в минулому: чоловік – матеріально забезпечує родину, представляє її в суспільстві, а дружина - не працює, виховує дітей, веде домашнє господарство, думка дітей при цьому враховується мало;
- *сучасна (егалітарна) сім'я* – сім'я, де кожен дорослий член має рівні права, відповідальність і обов'язки. Цей тип родини також має назву «партнерської», тому що у ній панує авторитет кожного, взаємозамінність статевих ролей, гнучкість розподілу сімейних обов'язків, конструктивний спосіб розв'язання проблем, активна участь у подружньому житті.

7. За стилем життя:

- *відкрита сім'я* – шлюб, де стосунки будуються на основі гуманістичних принципів, які передбачають, що людина протягом життя змінюється, прагне до самоактуалізації. Це передбачає особисте життя кожного з них;
- *двокрокова сім'я* – між подружжям укладається шлюбний контракт, у якому обумовлюють їхні права та обов'язки на різних етапах сімейного життя;
- *гомосексуальна сім'я* – йдеться про жіночі і чоловічі сім'ї, де виключається можливість народження дітей.

Описані вище характерні ознаки сучасної сім'ї у кожному суспільстві набувають своїх особливостей, пов'язаних з його історією, специфікою розвитку, соціально-економічними та культурними умовами сьогодення.

Сім'я є найпершим, найвизначнішим осередком виникнення особистості дитини, що дозволяє їй у подальшому житті зберігати свою ідентичність, єдність проявів у різноманітних ситуаціях і спільнотах.

Отже, сім'я задає нормативи існування людей у суспільстві і впливає на всі процеси суспільного життя. Що ж стосується потреб власне людини, то саме в сім'ї і шлюбі вона може реалізувати себе – в природно-тілесному, психологічному і духовному вимірах.

У сім'ї дитина отримує виховання – формується як культурна істота, вчиться перших правил співжиття з іншими людьми, нормуванню своїх потреб.

Сім'я, що нормально функціонує, – це сім'я, яка відповідально та диференційовано виконує свої функції, в результаті чого задовольняються потреби в зростанні та змінах як сім'ї в цілому, так і кожного її члена. Вважається, що хороший шлюб характеризується толерантністю, повагою один до одного, відвертістю, бажанням бути разом, подібністю інтересів та ціннісних орієнтацій.

Стабільності сім'ї сприяє також уміння членів сім'ї вести переговори. Повнота та благополуччя сімейного життя залежить від того, наскільки партнери можуть забезпечити виконання всіх сімейних функцій [32].

1.2. Суб'єктивні та об'єктивні показники якості шлюбу.

Задоволеність шлюбом

Міцність та стабільність сімейних стосунків, а, значить, і факт задоволеності подружжя стосунками в сім'ї, фактично повністю залежить від соціально-економічних умов в суспільстві. Урбанізація, міграційні процеси, можливість швидкого переміщення як у межах країни, так і за її кордонами, майже повна анонімність особистісного життя людини у місті, радикальні і практично постійні зміни у виробництві внаслідок науково-технічного прогресу, вплив масової культури, агресивної реклами, послаблення дії на життя людини релігійних норм, кризові ситуації у розвитку суспільства, висока напруженість особистісного життя – все це не сприяє зміцненню сім'ї. Багато молодих і не тільки молодих людей не витримують таких навантажень. Це призводить до різноманітних зривів, розладу сімейного життя, адюльтеру, розлучень. Але все сказане не заперечує високої цінності сім'ї, відсутності їй альтернатив, та її постійного сходження на більш високий рівень розвитку.

Проведений аналіз літературних джерел показує, що ще недостатньо розроблені питання, що мають безпосереднє відношення до якості сім'ї та шлюбу. Проведені в цьому напрямку дослідження в основному стосувалися вивчення окремих сторін якості шлюбу: стабільності й стійкості шлюбу, сумісності подружжя, ролі сім'ї в суспільстві й т.д. [29].

Лише деякі автори зверталися до проблеми дослідження сімейних стосунків з погляду якості шлюбу, задоволеності шлюбом подружжя. Досліджуючи різні підходи до інтерпретації поняття «задоволеність шлюбом», було виявлено, що в психологічній науці немає єдиної концепції понятійного апарату сімейної психології, а так само існують певні фактори, що впливають на задоволеність подружжя шлюбом.

Вступаючи в шлюб, людина прагне збагатити, наповнити своє життя новим змістом. Люди сподіваються на те, що після того, як вони одружаться, їхнє життя стане краще й цікавіше. Ці сподівання лежать в основі майбутньої сім'ї. Коли сподівання починають танути, з'являється реальна загроза шлюбу. У соціологічній науці існує наступна інтерпретація поняття задоволеності шлюбом, як характеристики «суб'єктивної оцінки кожним з подружжя характеру їхніх взаємин». Сім'я при цьому розглядається з погляду її власних динамічних змін, аналогічним процесам у малій групі. Часто вживаними синонімами терміну «задоволеність шлюбом» є «успішність шлюбу», «згуртованість сім'ї», «сумісність подружжя» тощо.

Стабільність шлюбу й задоволеність шлюбом є досить пов'язаними характеристиками, що відображають різні рівні відносин подружжя. Першим, найзагальнішим, є рівень стійкості шлюбу, тобто юридична збереженість шлюбу (відсутність розлучення). Другий рівень є рівень «пристосування в шлюбі», «адаптованості подружжя». Третій рівень є найбільш глибоким. Це рівень «успіху» або «успішності» шлюбу, що характеризується збігом ціннісних орієнтацій подружжя [23].

Подружжя задоволеність шлюбом є не що інше, як суб'єктивне сприйняття людьми крізь призму соціокультурних норм ефективності функціонування сім'ї в плані задоволення їхніх індивідуальних потреб.

Так, в одному з досліджень були виділені три блоки факторів, що впливають на якість сімейних відносин: перший блок факторів пов'язаний з особистістю подружжя, їхнім походженням і сімейним вихованням, другий блок – пов'язаний з передісторією шлюбу й умовами його виникнення, третій блок – фактори, що проявляються в процесі спільного життя подружжя (характер внутрішньосімейних стосунків, організація побуту). За результатами дослідження, серед факторів першого блоку несприятливо впливають на успішність шлюбу виховання в неповній

родині, ранній вік вступу до шлюбу, а так само заперечення батьків подружжя проти виникнення даного шлюбу. До числа факторів другого блоку, що негативно впливають на стабільність шлюбу, було віднесено короткочасність дошлюбного знайомства, а так само значну різницю у віці між одруженими. Найбільш великою виявилася третя група факторів, що відображають специфіку стосунків у сім'ї подружжя, що розлучаються. Ці сім'ї характеризувалися несправедливим розподілом домашніх обов'язків, часто зустрічалася сексуальна дисгармонія, надмірне вживання алкоголю одним з членів подружжя.

Окрім цього, загальний шлюбний потенціал складається з фізичного, матеріального, культурного, сексуального й психологічного факторів. Фізичний фактор має повністю інтуїтивний характер: незалежно від статевої ідентифікації, одна людина викликає в іншій людині абсолютну симпатію або антипатію. Ця індивідуальна й глибоко особистісна реакція визначається всім фізичним виглядом, тембром голосу, манерою поведінки, мовою, мімікою, жестикуляцією, манерою одягатися властивим окремій людині. Визначаючись на перших етапах спілкування, фізичний фактор відрізняється винятковою стійкістю. Матеріальний фактор визначається співвідношенням внеску партнера в загальний матеріальний статус сім'ї й відповідністю цього внеску очікуванням і вимогам іншого партнера. Культурний фактор визначається співвідношенням інтелектуально-культурних запитів подружжя. Виразність цього фактора досить мінлива на протязі життя навіть однієї пари. Сексуальний фактор визначається відповідністю реальної програми інтимної близькості кожного з партнерів сексуальним очікуванням іншого. Цей фактор піддається багатьом впливам, у тому числі впливам віку й стану здоров'я, з якими він і повинен насамперед співвідноситися. Всі розглянуті вище фактори тісно пов'язані один з одним. І, все-таки, особливе положення займає психологічний фактор. Цей фактор – колектор,

на якому фокусуються всі інші, і в той же час він визначає єдність і цілісність людської поведінки. У загальній структурі шлюбної взаємодії психологічний фактор має на увазі співвіднесення особистісних особливостей подружжя, насамперед їхніх характерів і рольових домагань [27; 30].

До числа факторів, що впливають на задоволеність шлюбом відносять наступні:

- позитивне ставлення до партнера, що виражається в легкості спілкування, сексуальної, фізичної й інтелектуальної привабливості партнера, збіг ціннісних орієнтацій партнерів;
- емоційна задоволеність відносинами з партнером: вираження любові з його боку, повага, взаємна допомога подружжя особистісному зростанню кожного, задоволеність тим, наскільки добре партнер виконує запропоновану соціально-емоційну роль, наскільки рівноправними є його відносини з партнером, наявність сексуальної задоволеності, любов до партнера, відповідність образу дружини образу ідеального чоловіка, відчуття подружжя себе єдиним цілим – подружньою парою;
- параметри ефективності спілкування в подружній парі: глибина саморозкриття партнерів, точність невербальної комунікації, наявність у подружжя загальних символів, спільність очікувань, частота успішного спілкування в парі, подібність сприйняття подружніх ролей, взаєморозуміння й емпатія;
- взаємодія, що поєднує такі фактори успішності шлюбу, як дружба подружжя, спільність їхньої діяльності, ефективність взаємодії, фізична близькість при взаємодії.

Крім явища «задоволеності шлюбом» вчені виділяють таке поняття як «незадоволеність шлюбом» [23]. Подружжя незадоволеність є наслідком незадоволеності потреб, серед яких:

- незадоволеність сексуальних потреб одного або обох членів подружжя;
- незадоволеність потреби в цінності й значимості свого «я» (порушення почуття власної гідності з боку партнера, його зневажливе ставлення, образи, критика);
- незадоволеність потреби одного або обох членів подружжя в позитивних емоціях (відчуження подружжя, емоційна холодність);
- фінансові розбіжності подружжя (питання спільного бюджету, внеску кожного партнера в матеріальне забезпечення сім'ї);
- незадоволеність потреби у взаємодопомозі, потребі в співробітництві, пов'язаної з розподілом обов'язків у родині;
- різні потреби в проведенні відпочинку й дозвілля.

1.3. Сімейно-рольові очікування та гендерно-рольова диференціація сім'ї

Вивчаючи задоволеність подружжя шлюбом, Ю.Є.Альошина та І.Ю.Борисов послуговуються у своєму дослідженні таким поняттям, як «статевро-льова диференціація», що є комплексним показником, який враховує як реальний розподіл ролей у сім'ї, так і ставлення до нього кожного з подружжя [1].

Статевро-льова диференціація визначається на основі таких характеристик:

1. Уявлення подружжя про ролі чоловіка та жінки (статевро-льові установки);
2. Уявлення подружжя про розподіл ролей у сім'ї (приватні статевро-льові установки);
3. Рольова поведінка подружжя (реальний розподіл ролей);
4. Статева ідентичність (фемінність-маскулінність як характеристики кожного з подружжя).

Чітка статевро-льова диференціація сприяє звуженню кола обов'язків кожного з партнерів, що дає змогу їм бути більшою мірою включеними в реалізацію завдань та функцій, які перед ними безпосередньо стоять. Подібна диференціація дозволяє парі в цілому більш успішно вирішувати проблеми, справлятися з великою кількістю завдань, внаслідок чого підвищується задоволеність шлюбом. Водночас збереження жорсткої диференціації, коли необхідність у ній вже відпала (сім'я повністю адаптувалася до ситуації чи проблемність її зменшилася), навпаки, може призводити до зниження задоволеності шлюбом).

Реалізація сімейних функцій безпосередньо впливає на характер подружніх взаємин. Н.Н.Обозов та А.Н.Обозова змістом сімейно-рольової сфери подружніх відносин вважають співробітництво шлюбних партнерів

при реалізації сімейних функцій. Функції сім'ї зумовлені розвитком суспільства, вони є історично змінними і тому в часі змінюються ролі чоловіка та жінки в сім'ї, всього устрою сім'ї [23].

Багатьма авторами висловлюються міркування про велике значення й одночасно про тісний зв'язок один з одним параметрів, що характеризують розподіл і реалізацію подружніх ролей у сім'ї. Той факт, що вони пов'язані зі статтю подружжя, тобто з біологічними основами сім'ї, підкреслює їхню значимість і базовий характер, дозволяє розглядати їх як детермінанту багатьох внутрішньосімейних процесів. Комплексний показник, що враховує як реальний розподіл ролей у сім'ї, так і відношення до нього подружжя, одержав у літературі назву гендерно-рольової диференціації. Гендерно-рольова диференціація у широкому сенсі дефініції визначається на підставі наступних характеристик:

- 1) уявлення подружжя про ролі чоловіка й жінки (статєво-рольові установки);
- 2) уявлення подружжя про розподіл ролей у сім'ї (власні статєво-рольові установки);
- 3) рольова поведінка подружжя (реальний розподіл ролей);
- 4) статєва ідентичність (фемінність-маскулінність подружжя).

Спектр форм гендерно-рольової диференціації досить широкий, але основними є: традиційна, антитрадиційна й рівноправна, кожна з яких характерна для відповідного типу сім'ї.

Традиційна гендерно-рольова диференціація властива сім'ям, де обов'язки подружжя розподілені тільки за їхньою статтю (для жінки – догляд за будинком і виховання дітей, для чоловіка – матеріальне забезпечення сім'ї й підтримка контактів із зовнішнім світом) і кожний з них вважає таку ситуацію нормальною і єдино можливою.

Антитрадиційна гендерно-рольова диференціація поки зустрічається досить рідко й характерна в основному для сімей європейських країн.

Рівноправна форма відображає ситуацію, коли члени подружжя однаково включені в реалізацію сімейних ролей та обов'язків і коли кожен з них відповідає переважно за те, що більше підходить його смакам і можливостям.

Статеворольові упередження, нав'язані в дитячі роки, визначають особистісні диспозиції у подальшому житті. Жертвами таких упереджень стають як жінки, так і чоловіки. Орієнтація на стевотипізовані моделі поведінки суттєво звужує простір особистісного розвитку, обмежує сфери індивідуальної самореалізації людини.

Отже, до нашого дослідження додається поняття «гендер». Що ж це таке?

У найширшому розумінні гендер можна визначити як змодельовану суспільством та підтримувану соціальними інститутами систему цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [26].

При детальнішому розгляді гендер – досить складне поняття, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

- гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної;
- гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;
- гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації.

В умовах глобалізації гендерні аспекти соціального поділу, стереотипи суспільства стосовно статевої диференціації підлягають перевірці та переосмисленню. Чоловіки і жінки прагнуть змінити стереотипне ставлення до своїх гендерних ролей, яке обмежує їхні можливості, не дає проявити свій творчий потенціал й уникнути психологічної травматизації через те, що їх власний стиль статевої поведінки не співпадає з вимогами оточення [10; 26].

Досі продовжують відтворюватися ціннісно-нормативні очікування до жінок щодо виконання ними соціальних ролей матері-виховательки, домогосподарки, доглядальниці, за новітньої доби припустимою стала й робота поза домом, бажано сумісна з внутрішньосімейними ролями, а від чоловіків – щодо виконання соціальних ролей батька-годувальника, захисника, здобувача засобів для існування, працівника поза домом, лідера й керівника. За такими стереотипними, міцно укоріненими уявленнями чоловіків прийнято оцінювати за трудовими, професійними успіхами, а жінок – насамперед за наявністю сім'ї та дітей.

Культура кожного суспільства, як і уява соціалізованого в ній індивіда, містить узагальнені уявлення про те, якими є чоловіки й жінки та чим вони повинні займатися. Такі узагальнені усталені уявлення стосовно спільнот чоловіків і жінок загалом називають гендерними стереотипами. Зазвичай вони можуть бути далекими від реальності, неточними, стійкими відносно нової інформації та вельми віддаленими від реальних рис і поведінки конкретного індивіда. Це уявлення, що містять також приписи й заборони стосовно того, що чоловікам та жінкам належить відчувати, проявляти та робити. Дослідники відзначають як два безперечних факти існування сильних гендерних стереотипів та їх прийняття членами тієї групи, щодо якої вони діють. Сила цих стереотипів виявляється значно більшою, аніж расових [7;10].

Гендерні стереотипи, як узагальнені уявлення про чоловіків і жінок, виявляються насамперед як гендерно-рольові стереотипи, що стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам. Ці два компоненти гендерних стереотипів тісно пов'язані між собою. Переважна прийнятність якої-небудь соціальної ролі для людини певної статі обґрунтовується мірою наявності в неї певних рис і характеристик. Зокрема, індивіди зазвичай вважають соціально-професійну роль льотчика прийнятнішою для чоловіків, оскільки ті витривалі, неемоційні, здатні зосередитися, краще обізнані з тонкощами техніки, а роль соціальної працівниці – для жінок, яким більшою мірою притаманні такі риси, як чуйність, співчуття, вміння налагоджувати стосунки з оточенням.

Отже, уявлення про психологічні та поведінкові відмінності статей є основою формування й відтворення гендерно-рольових стереотипів. Тож нерідко доводиться чути, що жінки занадто емоційні й не здатні мислити раціонально, щоб бути лідерами та керівниками, а чоловіки – позбавлені чуттєвості й терпіння, щоб доглядати маленьких дітей. Характерною ознакою таких стереотипних уявлень є неврахування наявних у конкретної особи психологічних і поведінкових рис.

Навряд чи доцільно говорити про єдину гендерну (статеву) чоловічу чи жіночу роль як таку. Більшість соціальних ролей у суспільстві містить гендерний складник у вигляді стереотипних уявлень та очікувань щодо статі виконавця певної ролі, яку, по суті, за набором вербальних і невербальних операцій може виконувати людина будь-якої статі. Немає й не може бути однієї раз і назавжди визначеної ролі, характерної для окремої статі, тобто «маскулінної» чи «ремінної». Існують лише очікування, які склалися історично і що мають біологічне, але значною мірою соціально-культурне підґрунтя в плані відповідності між

соціальною роллю та статтю людини. Тому, коли ми говоримо про гендерні ролі, то маємо на увазі не одну, а численні соціальні ролі, поведінку в межах сім'ї та в громадському житті, властиві переважно або тільки людині чоловічої чи жіночої біологічної статі. Навіть якщо соціальна роль вважається однаково прийнятною для людини будь-якої статі, у ній завжди міститься гендерна варіація щодо припустимих відмінностей виконання цієї ролі чоловіком чи жінкою. Реальна модель маскулінності-фемінності набула рис континуальності, яка передбачає, що чоловік може бути сильним і енергійним, при цьому не обов'язково потрібно бути грубим і агресивним, а жіноча ніжність – не обов'язково пасивна. Статевий розподіл праці втратив минулу жорсткість і нормативність, кількість виключно чоловічих і виключно жіночих занять помітно зменшилась. Більшість соціальних ролей взагалі не диференціюється за статевою ознакою. Загальна трудова діяльність і сумісне навчання в значній мірі нівелюють відмінності в нормах поведінки і психології чоловіків та жінок. Такий підхід дає змогу порушити питання про причини й наслідки наявного розподілу соціальних ролей між чоловіками та жінками, про гендерні ролі, сформовані не лише за принципом взаємодоповнюваності, а й унаслідок владних відносин і домінування в суспільстві [26;31].

Глобалізаційні процеси трансформують культуру і спосіб життя людей, відбувається девальвація цінностей, у тому числі сімейних та гендерних. Різні соціальні ролі служать для реалізації різних цінностей. Катаклізми сьогодення призводять до непотрібності, неефективності певних ролей, а, отже, й цінностей. Виникає викривлена соціальна система і викривлена система цінностей.

Сьогодні відбувається процес становлення «нової» сім'ї», у якій стосунки між батьками з самого початку будуються за принципами товарищескості, а не за принципом «хто головний?». Він складний і

хворобливий, оскільки нові ролі чоловіка та жінки ще недостатньо засвоєні.

Риси, які були свого часу пристосовані до минулих соціальних умов, у нових не відповідають потребам людини. Так обережність, довірливість, поміркованість поступилися місцем ініціативності, здатності до ризику, агресивності. Багато релігійних норм («не чини перелюбу», «поважай батька і матір своїх»), пов'язаних з забезпеченням сімейного осередку, втрачають своє значення. Роль сім'ї стала менш вирішальною: якщо колись вона була ключовою економічною одиницею, то в сучасному суспільстві трудове життя людини проходить за межами дому. Виховання дитини більшою мірою теж проходить поза сім'єю. Крім того, функціональна база тих чи інших норм, спрямованих на укріплення повної сім'ї, виявилась сьогодні розмитою. Іде експериментування: старі цінності піддаються випробуванню, виникають такі, що відхиляються від традиційних.

Концептуальні принципи гуманістичної психології дають можливість зіставити світ чоловіків і жінок з погляду самоактуалізації статей у різних сферах діяльності. Керуючись постулатами А.Маслоу, К.Роджерса, можна констатувати той факт, що переважна більшість жінок недостатньо реалізована у професійній та громадсько-політичній діяльності, оскільки їхній вибір часто диктується зовнішніми обставинами. Лише для невеликого відсотка жінок їхня діяльність: чи то домогосподарство, чи соціальна активність є, з погляду гуманістичної психології, підґрунтям для особистісного зростання та кроком до найповнішої актуалізації «Я». Чимало жінок, зіткнувшись зі стереотипними установками щодо слабкої статі, опускають руки, стаючи рабнями обставин, начальства, чоловіка чи дітей, на відміну від людей, які за характеристиками К.Роджерса, повноцінно функціонують [11].

Проблеми статі й рольової структури сім'ї давно викликають інтерес дослідників, але й донині підходи до вирішення питання й навіть сам принцип розуміння гендерного призначення людини істотно різняться. Автори зазвичай актуалізують у своїх роботах рішення наступних питань: про гендерну рівність, про гендерні відмінності й про нерівність чоловіків і жінок у різних соціальних сферах.

На жаль, досліджень, де гендерно-рольова диференціація ураховувалася б як комплексна змінна, досить мало. Але існує безліч даних, що характеризують зміни її складових, зокрема, результати опитувань подружжя, що свідчать про зміни характеру розподілу ролей у сім'ї в ході сімейного циклу. Так, виявилось, що рівність у розподілі ролей підвищується на більш пізніх стадіях сімейного циклу. Одночасно підвищується й задоволеність подружжя своїм шлюбом.

Одна із причин змін, що спостерігаються в ході сімейного циклу (і в той же час фактор, що робить на них величезний вплив), – це наявність дітей і їхній вік. Численні дані свідчать, що поява дитини призводить до різкої традиціоналізації стосунків у подружжі. Природно, що це відбувається в основному за рахунок зміни позиції жінок, які часто при цьому висловлюють невдоволення складною ситуацією в сім'ї. Великий інтерес для нас представляють результати досліджень, що свідчать про те, що вік дитини по-різному впливає на розподіл подружніх ролей. Так, за деякими даними, більш жорстка традиціоналізація стосунків подружжя співпадає зі вступом дитини в школу й з досягненням їм підліткового віку.

Отже, після отриманих даних про зміну жорсткості гендерно-рольової диференціації, можна сказати, що в житті сім'ї чергуються періоди посилення й ослаблення гендерно-рольової диференціації. При цьому посилення характерне для тих періодів життя родини, коли в ній відбуваються серйозні зміни: поява дитини, початок її навчання в школі й

так далі. Це періоди, коли життя сім'ї неминуче повинне перебудуватися щоб відповідати новим вимогам – періоди перебудови.

При збільшенні гендерно-рольової диференціації коло обов'язків кожного з подружжя звужується, що дозволяє їм бути більш включеними в реалізацію тих завдань, які перед ними безпосередньо стоять. Подібна диференціація дозволяє парі в цілому більш успішно вирішувати проблеми, що виникають справлятися з більшим числом завдань і, отже, повинна сприйматися як «вигідна» на певних етапах сімейного циклу й сприяти підвищенню задоволеності шлюбом; збереження жорсткої диференціації, коли необхідність у ній уже відпала (сім'я повністю адаптувалася до ситуації або проблемність її зменшилася), навпаки, повинна призводити до зниження задоволеності шлюбом [1; 31].

Розділ II. Методи та методика дослідження

2.1. Методи діагностики подружніх взаємин

Необхідну інформацію, що дозволяє дати кваліфіковану оцінку взаємин подружжя, психолог одержує за допомогою діагностичних опитувальників, що виявляють особливості спілкування й взаємин, якості особистості членів подружжя, способи проведення сімейного дозвілля, спільність інтересів і цінностей, а також дозволяють зрозуміти морально-психологічні основи подружніх взаємин.

Методи вивчення особливостей спілкування й взаємин у подружній парі визначають, що спілкування між людьми є основою сімейного благополуччя й включає дуже важливу функцію – допомага людині забезпечити особистий комфорт собі й своїм близьким. Спілкування та взаємини подружжя в благополучних сім'ях характеризуються відкритістю, інтимністю, довірою один до одного, високим рівнем взаємної симпатії, конструктивністю, рефлексивністю, гнучким, демократичним характером розподілу ролей в родині, моральною й емоційною підтримкою.

Особливості розподілу сімейних ролей, очікувань і домагань у шлюбі, сумісність подружньої пари досліджуються за допомогою спеціальних методик. Опитувальник «Спілкування в сім'ї» (Ю.Є.Альошина, Л.Я.Гозман, Є.М.Дубовська) [2] вимірюють рівень довіри спілкування в подружній парі, подібність у поглядах, спільність символів, взаєморозуміння подружжя, легкість спілкування.

Методика «Рольові очікування й домагання в шлюбі» виявляє уявлення подружжя про значимість у сімейному житті тих або інших ролей, а також про бажаний розподіл їх між чоловіком і дружиною.

Методика «Розподіл ролей у сім'ї » (Ю.Є.Альошина, Л.Я.Гозман, Є.М.Дубовська) визначає ступінь реалізації чоловіком і дружиною тієї або іншої ролі: відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї, хазяїна

(господарки) будинку, відповідального за виховання дітей, організатора сімейної субкультури розваг, сексуального партнера.

Методи дослідження сімейного дозвілля, інтересів і цінностей визначають духовну взаємодію партнерів, їхню духовну сумісність, проявляються на соціокультурному рівні подружніх відносин. Це спільність ціннісних орієнтації, життєвих цілей, мотивації, соціального поведіння, інтересів, потреб, а також спільність поглядів на проведення сімейного дозвілля. Відомо, що подібність інтересів, потреб, цінностей тощо є одним з факторів подружньої сумісності та стабільності шлюбу. Саме ці якості подружжя і допомагає визначити тест-опитування задоволеності шлюбом (В.В.Столін, Г.П.Бутенко, Т.Л.Романова) [6], призначений для експрес-діагностики ступеня задоволеності-незадоволеності, а також узгодження-неузгодженості задоволеності шлюбом у конкретній подружній парі.

Крім тестування в дослідженні подружньої пари можна використовувати опитування, бесіду, інтерв'ю.

Метод опитування дозволяє виявити соціально-економічні й демографічні характеристики подружньої пари: житлові умови, сімейний бюджет, стаж шлюбу, вік подружжя й різницю у віці, рід занять, кількість і вік дітей.

Метод бесіди або інтерв'ю може бути використаний, якщо буде потреба у вивченні мікрооточення сім'ї. Цей фактор також має значення для стабілізації шлюбу й сім'ї в цілому. Крім того, необхідно знати, на якій стадії шлюбу перебуває пара, тому що для кожної стадії характерні типові проблеми, структура відносин, уклад і спосіб життя сім'ї.

2.2. Методика та організація дослідження

Щоб дослідити особливості задоволеності шлюбом подружніх пар, що входять до вибірки, яка становить двадцять сімей, було визначено рівень задоволеності шлюбом за допомогою теста-опитувальника «Задоволеність шлюбом» [6]. Даний тест призначений для експрес-діагностики ступеня задоволеності шлюбом, а також ступеня узгодженості-неузгодженості задоволеності конкретної подружньої пари.

Даний опитувальник може застосовуватись індивідуально в консультативній практиці та масово для з'ясування задоволеності шлюбом членів тієї чи іншої соціальної групи.

Опитувальник є одновимірною шкалою, що складається з 24 тверджень, які належать до різних сфер: сприйняття себе і партнера, думки, оцінки, установки тощо. Кожному твердженню з опитувальника відповідають три варіанти відповіді. Якщо обраний варіант відповіді досліджуваного збігається з наведеним у ключі, йому нараховується 2 бали, якщо досліджуваний обрав проміжний варіант, то він отримує 1 бал, якщо відповідь не збігається з наведеною в ключі – 0 балів. Після цього підраховується сумарний бал. Високі бали свідчать про високу задоволеність шлюбом, при цьому за розподілом балів розрізняють такі сім'ї:

- 0-16 балів - абсолютно неблагополучні;
- 17-22 бали - неблагополучні;
- 23-26 бали - скоріше неблагополучні;
- 27-28 балів - перехідні;
- 29-32 бали - скоріше благополучні;
- 33-38 балів - благополучні;
- 39-48 балів - абсолютно благополучні.

Крім цього було використано опитувальник «Установки і ролі в сім'ї» [2], що давав можливість визначити:

- 1) переважну орієнтацію на почуття обов'язку або на досягнення задоволення;
- 2) позитивне або нейтральне відношення до дітей;
- 3) відношення до сімейних зв'язків як до цінності або навпаки;
- 4) орієнтація на переважно спільну (або роздільну) діяльність подружжя в різних сферах (відпочинок, друзі й т.д.);
- 5) позитивне або негативне відношення до кохання;
- 6) орієнтація на традиційне або нетрадиційне ставлення до жінки;
- 7) уявлення про важливість матеріальних цінностей у житті людини.

Друга частина опитувальника містила інформацію про реальний розподіл ролей у родині в семи сферах. У цю частину були включені шкали, призначені для виявлення наступних характеристик сімейної взаємодії:

- 1) активність відстоювання своїх поглядів;
- 2) оцінка активності іншої людини у відстоюванні своїх поглядів;
- 3) рівень конфліктності сім'ї;
- 4) конструктивність подружніх сварок;
- 5) особливості примирення після конфлікту;
- 6) рівень спілкування між людьми;
- 7) терпимість до подружньої автономії;
- 8) оцінка терпимості до автономії партнера.

Було виділено 14 параметрів, що відрізняють традиційні сім'ї від егалітарних і в такий спосіб характеризують ступінь традиційності сім'ї: орієнтація на обов'язок, а не на задоволення (1); ставлення до дітей як головної сімейної цінності (2); уявлення про необхідність спільних дій в будь-якій ситуації (3); традиційне уявлення про роль жінки на роботі та вдома (4); уявлення про те, що функції виховання дітей (5) і підтримки емоційного клімату в сім'ї (6) є переважно жіночими, а матеріальне забезпечення сім'ї (7) – чоловічий; можливість лише для чоловіка відстоювати свої погляди (8), а для дружини – підкорятися в ситуації

розбіжності з ним (9); терпимість дружини до автономії чоловіка (10) і нетерпимість чоловіка до автономії дружини (11); традиційний розподіл ролей у сферах: виховання дітей (12), емоційний клімат (13), матеріальне забезпечення (14).

Параметри (1) – (7) характеризують установки подружжя, (8) – (14) відображають реальні відносини в сім'ї.

По кожному з 14 параметрів кожен з подружжя міг отримати 1 або 0 балів залежно від того, свідчить його (її) відповідь «за» або «проти» традиційної позиції за цим параметром; бали подружжя підсумовувалися, і в результаті виходив загальний індекс статево-рольової диференціації для кожної сім'ї, що теоретично варіюється від 0 до 28.

Крім загального індексу, підраховувалися також 4 частки: 1) тільки по відповідях чоловіка; 2) тільки по відповідях дружини; 3) по відповідях обох членів подружжя на шкали блоку «установки»; 4) по відповідях обох членів подружжя на шкали блоку «реальні відносини».

Крім методик для досліджуваних пар було використано опитування, що дозволило виявити соціально-економічні й демографічні характеристики кожної подружньої пари: житлові умови, сімейний бюджет, стаж шлюбу, вік подружжя й різницю у віці, рід занять, етнічну належність, соціальне походження, кількість і вік дітей.

Для того, щоб досліджувані почувалися максимально комфортно, опитування проводився на території їхнього місця проживання, в час, який підходив досліджуваним, щоб не викликати незручності при опрацюванні завдань. Опитуванню передувала настановна бесіда, в ході якої, крім інших, висвітлювалася тема конфіденційності. Після прочитання інструкції члени подружжя відправлялися в різні кімнати для самостійної роботи, щоб уникнути обміну враженнями. Час роботи досліджуваних з опитувальниками не було обмежено, вони мали можливість задавати додаткові запитання, якщо було щось незрозуміле.

Розділ III. Дослідження задоволеності шлюбом залежно від гендерно-рольової диференціації

3.1. Дослідження особливостей задоволеності шлюбом

Для дослідження особливостей задоволеності шлюбом залежно від гендерно-рольової диференціації було досліджено 20 подружніх пар, які було розподілено в таблиці 3.1. за стажом подружнього життя, крім цього в даній таблиці подано додаткову інформацію про кожну сім'ю, для більш точної характеристики кожного подружжя.

Таблиця 3.1.

№ п/п	Кодове ім'я	Вік	Стать	Стаж подружнього життя	Соціальне походження	Етнічна належність	Діти	Вік дітей
1.	А. Б.	24	жіноча	0.5	безробітні	укр.	3	3,2,1
	О. Б.	24	чоловіча	0.5	безробітні	укр.	3	3,2,1
2.	О. Л-ка	21	жіноча	1	службовці	укр.	-	-
	О. Л-кий	22	чоловіча	1	службовці	укр.	-	-
3.	К. Т-о	21	жіноча	1.5	держслужб	укр.	-	-
	О. Т-о	25	чоловіча	1.5	держслужб	укр.	-	-
4.	О. Я-ка	24	жіноча	1.5	інтелігенція	укр.	-	-
	О. Я-кий	25	чоловіча	1.5	інтелігенція	укр.	-	-
5.	О. Макс	21	жіноча	2	робітники	укр.	-	-
	О. Макс	28	чоловіча	2	інтелігенція	укр.	-	-
6.	Ю. Лаг	18	жіноча	2	робітники	укр.	1	0,5
	Я. Лаг	22	чоловіча	2	робітники	укр.	1	0,5
7.	Л. Т-ко	21	жіноча	2	держслужб	укр.	-	-
	Ю. Т-ко	36	чоловіча	2	держслужб	укр.	-	-
8.	Г. В-с	22	жіноча	2	безробітні	укр.	-	-
	В. В-с	24	чоловіча	2	безробітні	укр.	-	-
9.	І. К.	22	жіноча	2	робітники	укр.	-	-
	Р. К.	25	чоловіча	2	робітники	укр.	-	-
10.	О. Г-й	40	жіноча	2.5	інтелігенція	укр.	1	7
	А. Г-й	50	чоловіча	2.5	інтелігенція	поляк	1	7
11.	О. Я-о	26	жіноча	3	інтелігенція	укр.	-	-
	Я. Я-о	32	чоловіча	3	інтелігенція	укр.	-	-
12.	Л. К-ва	25	жіноча	4	робітники	укр.	1	1.5
	В.К-в	39	чоловіча	4	робітники	росіян.	1	1.5
13.	К. М-а	33	жіноча	5	робітники	укр.	1	8
	І. М-й	34	чоловіча	5	робітники	укр.	1	8
14.	Н. Т-ина	31	жіноча	8	службовці	укр.	1	7

	Ю. Т-ин	33	чоловіча	8	службовці	укр.	1	7
15.	О.Ф-о	32	жіноча	9	робітники	укр.	1	7
	О. Ф-о	34	чоловіча	9	робітники	укр.	1	7
16.	Л. Ярм.	33	жіноча	16	робітники	укр.	2	15,10
	В. Ярм.	35	чоловіча	16	робітники	укр.	2	15,10
17.	Св. Руд	38	жіноча	17	службовці	укр.	1	16
	А. Руд	40	чоловіча	17	службовці	укр.	1	16
18.	М. К-н	42	жіноча	18	безробітні	укр.	2	23,18
	В. К-н	40	чоловіча	18	безробітні	укр.	2	23,18
19.	Ю. Єр	39	жіноча	19	службовці	укр.	2	17,14
	В. Єр	43	чоловіча	19	службовці	укр.	2	17,14
20.	Н. Д-к	45	жіноча	20	службовці	укр.	2	22,17
	П. Д-к	41	чоловіча	20	службовці	укр.	2	22,17

Після проведення методики на задоволеність шлюбом (В.В.Столін, Т.Л.Романова, Г.П.Бутенко) подружжя були розподілені за кількістю отриманих балів у порядку їх зростання та визначено до якого типу сім'ї можна віднести дане подружжя, оскільки за даним опитувальником визначається ступень задоволеності шлюбом конкретної подружньої пари.

Отримані дані представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

№ п/п	Кодове ім'я	Кількість балів	Типи сімей
1.	А. Б.	19 балів	неблагополучна сім'я
	О. Б.		
2.	К. М-а	20 балів	неблагополучна сім'я
	І. М-й		
3.	М. К-н	18 балів	неблагополучна сім'я
	В. К-н		
4.	Г. В-с	20 балів	неблагополучна сім'я
	В. В-с		
5.	Ю. Лаг	34 балів	благополучна сім'я
	Я. Лаг		
6.	І. К.	35 балів	благополучна сім'я
	Р. К.		
7.	Л. Т-ко	38 балів	благополучна сім'я
	Ю. Т-ко		
8.	О. Л-ка	43 балів	благополучна сім'я
	О. Л-кий		
9.	Св. Руд	34 балів	благополучна сім'я
	А. Руд		
10.	О. Макс	36 балів	благополучна сім'я
	О. Макс		

11.	Л. Ярм.	37 балів	благополучна сім'я
	В. Ярм.		
12.	О. Я-ка	37 балів	благополучна сім'я
	О. Я-кий		
13.	К. Т-о	37 балів	благополучна сім'я
	О. Т-о		
14.	Н. Т-ина	37 балів	благополучна сім'я
	Ю. Т-ин		
15.	О. Я-о	37 балів	благополучна сім'я
	Я. Я-о		
16.	Л. К-ва	38 балів	благополучна сім'я
	В.К-в		
17.	О. Г-й	38 балів	благополучна сім'я
	А. Г-й		
18.	О.Ф-о	38 балів	благополучна сім'я
	О. Ф-о		
19.	Ю. Єр	44 балів	абсолютно благополучна сім'я
	В. Єр		
20.	Н. Д-к	46 балів	абсолютно благополучна сім'я
	П. Д-к		

Отже, за результатами проведеної методики з досліджуваної вибірки, що становила 20 подружніх пар, ми отримали наступні результати: 20% сімей є неблагополучними, що свідчить про невисокий ступень задоволеності шлюбом; 10% сімей є абсолютно благополучними, що свідчить про дуже високий рівень задоволеності шлюбом; 70% сімей є благополучними.

В даному випадку ми використовуємо терміни «благополучні» та «неблагополучні» сім'ї, що ніяк не пов'язані з правовим контекстом терміну «благополучна/неблагополучна сім'я», тому що наразі в правовому полі вживаються інші терміни (а саме: сім'я, що опинилась в складних життєвих обставинах тощо), причому ситуативно даний термін не пов'язаний з нашим дослідженням.

Благополучна сім'я характеризується позитивним впливом на формування особистості дітей в сім'ї, емоційним комфортом в сім'ї, в такій сім'ї існують взаєморозуміння, високий рівень координації. В такій сім'ї існують взаєморозуміння, взаємна повага між усіма її членами,

позитивна моральна атмосфера, спільність поглядів на більшість сфер духовного життя, врахування у сімейному житті інтересів кожного, душевних переживань, психологічна взаємна підтримка, трудова співдружність, задоволення почуття власної гідності, своєї значущості, взаємна довіра, доброта чуйність, раціональні способи вирішення всіх сімейних проблем, розуміння завдань сімейного виховання та ін.

Саме такими сім'ями є більшість з досліджуваних сімей, що стало зрозумілим за певними показниками, які ми отримали в ході опитування, що було до початку використання методик

Абсолютно благополучними сім'ями з даної вибірки є сім'ї з досить великим стажем подружнього життя, наявністю дорослих дітей та постійним, стабільним місцем роботи.

До неблагополучних сімей відносяться сім'ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості з тих чи інших причин. В результаті цього в таких сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для існування подружньої пари. До таких сімей в першу чергу відносяться сім'ї, в яких батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, вступають в конфлікт з морально-правовими нормами суспільства; зовні благополучні сім'ї, які допускають серйозні помилки у створенні емоційно-стабільної сім'ї, має місце насильство стосовно жінки, дитини в сім'ї.

Неблагополучними сім'ями з даної вибірки є сім'ї, в яких один або два члени подружжя є безробітними, перебувають в повторному шлюбі або є багатодітними.

3.2. Дослідження задоволеності шлюбом залежно від установок і ролей в сім'ї

Наступний опитувальник «Установки і ролі в сім'ї» давав можливість визначити рівень гендерно-рольової диференціації: переважну орієнтацію на почуття обов'язку або на досягнення задоволення в сім'ї; позитивне або нейтральне відношення до дітей; відношення до сімейних зв'язків як до цінності або навпаки; орієнтація на переважно спільну (або роздільну) діяльність подружжя в різних сферах (відпочинок, друзі й т.д.); позитивне або негативне відношення до кохання; орієнтація на традиційне або нетрадиційне ставлення до жінки; уявлення про важливість матеріальних цінностей у житті людини. По кожному з параметрів опитувальника кожен з подружжя міг отримати 1 або 0 балів залежно від того, свідчить його (її) відповідь «за» або «проти» традиційної позиції за цим параметром; бали подружжя підсумовувалися, і в результаті виходив загальний індекс статево-рольової диференціації для кожної сім'ї, що теоретично варіюється від 0 до 28.

Після цього було вираховано ще 4 частки: 1) тільки по відповідях чоловіка; 2) тільки по відповідях дружини; 3) по відповідях обох членів подружжя на шкали блоку «установки»; 4) по відповідях обох членів подружжя на шкали блоку «реальні відносини»

За результатами даного опитувальника ми отримали наступні показники ГРД, що представлені в таблиці 3.3:

Таблиця 3.3.

№ п/п	Кодове ім'я	Заг.індекс ГРД	Індекс ГРД дружини	Індекс ГРД чоловіка	Шкала «установки»	Шкала «реальних відносин»
1.	А. Б.	14 балів	6	8	8	6
	О. Б.					
2.	К. М-а	17 балів	9		10	7
	І. М-й			8		
3.	М. К-н	14 балів	6		9	5
	В. К-н			8		

4.	Г. В-с	12 балів	7		6	6
	В. В-с			5		
5.	Ю. Лаг	15 балів	7		9	6
	Я. Лаг			8		
6.	І. К.	16 балів	9		10	6
	Р. К.			7		
7.	Л. Т-ко	14 балів	8		8	6
	Ю. Т-ко			6		
8.	О. Л-ка	18 балів	9		10	8
	О. Л-кий			9		
9.	Св. Руд	15 балів	8		8	7
	А. Руд			7		
10.	О. Макс	18 балів	9		10	8
	О. Макс			9		
11.	Л. Ярм.	13 балів	7		6	7
	В. Ярм.			6		
12.	О. Я-ка	15 балів	8		8	7
	О. Я-кий			7		
13.	К. Т-о	15 балів	8		9	6
	О. Т-о			7		
14.	Н. Т-ина	16 балів	8		10	6
	Ю. Т-ин			8		
15.	О. Я-о	18 балів	10		10	8
	Я. Я-о			8		
16.	Л. К-ва	20 балів	11		11	9
	В.К-в			9		
17.	О. Г-й	18 балів	10		10	8
	А. Г-й			8		
18.	О.Ф-о	18 балів	11		10	8
	О. Ф-о			7		
19.	Ю. Єр	19 балів	11		10	9
	В. Єр			8		
20.	Н. Д-к	20 балів	12		11	9
	П. Д-к			8		

Для підтвердження правильного вибору обраних методик було обрано неекспериментальну дослідницьку стратегію, а саме стратегію зіставлення, що дало можливість зіставити отримані за різними методиками результати та порівняти коефіцієнт задоволеності шлюбом (КЗШ) та загальний індекс гендерно-рольової диференціації (ГРД) за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена, що дав можливість зробити висновок про надійність і валідність обраних методик для даної досліджуваної вибірки.

Отже, коефіцієнт кореляції становить 0,69 і зв'язок не випадковий, а рівень статистичної достовірності 0,0007 (табл. 3.4.).

Таблиця 3.4.

	Valid	Spearman	t(N-2)	p-level
КЗШ & ГРД	20	0,691745	4,064053	0,000728

Дані табл. 3.4. показують, що задоволеність шлюбом позитивно зв'язана зі ступенем традиціоналізації відносин майже по всім індексам гендерно-рольової диференціації. Цей зв'язок не досягає рівня значимості, але близько наближається до нього.

Для одержання більш повної картини змін подружніх відносин відзначимо також, що зв'язок показників задоволеності шлюбом чоловіків і жінок, підрахованих за коефіцієнтом Спірмена, рівний в кожній із досліджуваних сімей.

Спеціалізація (традиціоналізація) відносин в подружжі сприяє вирішенню вартих уваги завдань і тому повинна бути «вигідна» сім'ї й позитивно пов'язана із задоволеністю шлюбом. Саме це ми й спостерігали в дослідженні. Правда, отримані зв'язки виявилися незначущими, але проте тенденція добре помітна.

Додатковим підтвердженням різного впливу гендерно-рольової диференціації на задоволеність шлюбом залежно від стадії розвитку сім'ї можуть слугувати дані про зв'язок цих показників з різним стажем подружнього життя, у сімей з більшим стажем сімейного життя показники задоволеності шлюбом більше співпадають і мають більш позитивний прояв.

Отже, ми можемо говорити про підтвердження висунутої нами гіпотези: модальність задоволеності шлюбом залежить від сталості гендерно-рольової диференціації подружжя

Висновки

В результаті проведеного дослідження було проаналізовано наукову літературу з проблематики досліджень аспектів сім'ї та шлюбу в історико-етнографічному контексті й зазначено, що сім'я – найважливіша форма організації особистого побуту, засновану на подружньому союзі (шлюбі) та родинних зв'язках, тобто стосунках між чоловіком та дружиною, батьком і дітьми, братами і сестрами та іншими родичами, які живуть разом і ведуть спільне господарство. Ще сім'ю визначають як малу соціальну групу суспільства, що виконує ряд серйозних функцій, важливих як для членів сім'ї, так і для суспільства в цілому; шлюб – це форма стосунків між чоловіком і дружиною, що історично змінюється і через яку суспільство упорядковує і санкціонує їх статеве життя, а також вбачає їх подружні та батьківські права і обов'язки.

Було здійснено теоретичний аналіз поняття «задоволеності шлюбом» і зазначено, що задоволеність шлюбом є характеристикою, котра являє собою різні рівні відносин в подружжі. Першим, найзагальнішим, є рівень стійкості шлюбу, тобто юридична збереженість шлюбу (відсутність розлучення). Другий рівень є рівень «пристосування в шлюбі», «адаптованості подружжя». Третій рівень є найбільш глибоким. Це рівень «успіху» або «успішності» шлюбу, що характеризується збігом ціннісних орієнтацій подружжя, крім того висвітлено фактори, що впливають на задоволеність шлюбом, зокрема: фактори, пов'язані з особистістю подружжя, їхнім походженням і сімейним вихованням, фактори, що пов'язані з передісторією шлюбу й умовами його виникнення, фактори, що проявляються в процесі спільного життя подружжя (характер внутрішньосімейних стосунків, організація побуту) тощо.

Проаналізовано поняття «гендер» – змодельована суспільством та підтримувана соціальними інституціями система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу

мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих [ролей] ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі, та «гендерно-рольова диференціація» – комплексна змінна, що характеризує розподіл ролей у сім'ї в ході сімейного циклу та збільшується або зменшується в періоди перебудови в подружжі.

Розроблено план експерименту, підібрано методики для дослідження задоволеності шлюбом та установок і ролей в сім'ї, що дало змогу виявити індекс гендерно-рольової диференціації..

Досліджено особливості задоволеності шлюбом подружніх пар, що входять до вибірки, яка становила 20 подружніх пар і виявлено, що 20% сімей є неблагополучними, що свідчить про невисокий ступень задоволеності шлюбом; 10% сімей є абсолютно благополучними, що свідчить про дуже високий рівень задоволеності шлюбом; 70% сімей є благополучними.

Досліджено рівень сталості (жорсткості) гендерно-рольової диференціації подружніх пар, що входять до вибірки і виявлено, що загальний індекс ГРД більший в тих сім'ях, в яких рівень задоволеності шлюбом вищий та сім'я характеризується благополучністю або абсолютною благополучністю, індекс ГРД нижчий в тих сім'ях, де виявлені певні негативні фактори існування шлюбу.

Отже, завдання поставлені на початку роботи були виконані, крім цього, ми можемо говорити про підтвердження висунутої нами гіпотези: модальність задоволеності шлюбом залежить від сталості гендерно-рольової диференціації подружжя

Список літератури:

1. Алешина Ю.Е., Борисов И.Ю. Поло-ролевая дифференциация как комплексный показатель межличностных отношений супругов // Вестн. Моск. ун-та. Серия 14, Психология. – 1989. – №2.
2. Алешина Ю.Е., Гозман Л.Я., Дубровская Е.М. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений. Спецпрактикум по социальной психологии. Изд-во МГУ, 1987. – 120 с.
3. Алешина Ю.Е., Залюбовская Е.В. Ролевой конфликт работающей женщины // Социологические исследования вопросов демографии, семьи здравоохранения. Вильнюс, 1987. – с.187-191.
4. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование – Изд. 2-е. – М.: Независимая фирма "Класс", 1999. – 208 с.
5. Андреева Т. В. Семейная психология. Учебное пособие. СПб.: Речь, 2005. – 244 с.
6. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МА УП, 2001. – 96 с.: іл..
7. Васютинський В.О. Владно-підвладні аспекти статево-рольової і гендерної взаємодії // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №6. – С.6-16.
8. Вейнингер О. Пол и характер (мужчина и женщина в мире страстей и эротики) – М.: FORUM, 1991. – 192 с.
9. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 320 с.
10. Головнісва І.В. Зміна традиційних внутрісімейних ролей: нові моделі поведінки та конфлікти // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №4. – С.12-16.

11. Горностай П., Титаренко Т. Психология личности: словарь-справочник. – К.: Рута, 2001.
12. Дружинин В.Н. Психология семьи. – М.: КСП, 1996. – 160 с.
13. Законодавство України про сім'ю: Зб. Нормативних актів. – К.: Юрінком. Інтер, 2002. – 384 с.
14. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
15. Кісарчук З.Г., Єрмусевич О.І. Психологічна допомога сім'ї. Книга 1. Навчальний посібник (у 3 книгах). – К.: Главник, 2006. – 128 с. – (серія «Психол. інструментарій»).
16. Ковалев С.В. Психология семейных отношений. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.
17. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. - 9-е изд. - СПб.: Питер, 2007. – 940 с: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
18. Левицкий В.Н. Психология семейных отношений. Рекомендации и тесты. – К., 1991. – 67 с.
19. Либин А.В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций: учебное пособие / А.В.Либин. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Эксмо, 2006. – 544 с.
20. Майерс Д. Социальная психология / Перев. с англ. – СПб.: Питер, 1997. – 688 с: ил.
21. Москаленко В.В. Соціальна психологія: Підручник. – Київ: Центр навч. літератури, 2005. – 624 с.
22. Народы мира: историко-этнографический справочник / Гл. ред. Ю. В. Бромлей. Ред. коллегия: С. А. Арутюнов, С. И. Брук, Т. А. Жданко и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. – 624 с: ил.
23. Обозов Н. Н., Обозова А. Н. Диагностика супружеских затруднений // Психол. журнал. – 1982. – № 3. – С. 147-151.

24. Орбан-Лембрик Л.Є. Соціальна психологія: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 448 с.
25. Орлов А.Б. Эволюция межличностных отношений в семье: основные подходы, ориентации и тенденции // Вопросы психологии. – 1995. – №5.
26. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.
27. Проблемы семьи. Тарту: Тартусский государственный университет., 1995. – 310 с.
28. Семенов Ю.И. Происхождение брака и семьи. – М., «Мысль», 1974.
29. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Веселка, 1998. – 214 с.
30. Сысенко В.А. Устойчивость брака: проблемы, факторы и условия. – М., 1987. – 210 с.
31. Смелзер Н.Дж. Сексуальні ролі і нерівність // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – №4. – С.63-67.
32. Социальная психология: Хрестоматия: Учебное пособие для студентов вузов/ Сост. Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М: Аспект Пресс, 2003. – 475 с.
33. Филиппова Г. Г. Психология материнства: Учебное пособие. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 240 с.
34. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб: Изд. «Питер», 1999. – 608 с. – (Серия «Мастера психологии»).
35. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.